

Oryginalna praca badawcza

DOI: 10.34858/SNB.1.2019.006

Ireneusz Bieniecki

Akademia Pomorska

Słupsk

ORCID 0000-0002-0021-8742

bieniecki.ireneusz@vp.pl

JEDNOSTKI PŁYWAJĄCE WOJSK OCHRONY POGRANICZA I ICH WYKORZYSTANIE NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA GRANICY MORSKIEJ PRL W DRUGIEJ POŁOWIE XX WIEKU

VESSELS BORDER PROTECTION TROOPS AND THEIR USE FOR THE SECURITY OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC SEA BORDER IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Zarys treści: W artykule zaprezentowano powstanie, rozwój organizacyjny i charakterystykę jednostek pływających Wojsk Ochrony Pogranicza wykorzystywanych w ochronie polskiej granicy morskiej w latach 1945–1991. Omówiono m.in. takie zagadnienia, jak rozwój służby morskiej tej formacji, rozmieszczenie i charakterystykę posiadanych jednostek pływających, ich wykorzystanie w służbie granicznej, a także plany dalszej rozbudowy.

Słowa kluczowe: jednostki pływające Wojsk Ochrony Pogranicza, okręty Wojsk Ochrony Pogranicza.

Key words: vessels Border Protection Troops, warship Border Protection Troops.

Wstęp

Żołnierze Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) rozpoczęli działalność w ochronie polskich granic 13 września 1945 r., a zakończyli ją z chwilą rozwiązania tej formacji 15 maja 1991 r. W całym tym okresie, oprócz zadań realizowanych na granicy lądowej, wykonywali je również w ochronie polskiej granicy morskiej, wykorzystując do tego celu posiadane jednostki pływające¹. Poniżej przedstawiono rozwój i stan posiadania

¹ J. Prochwicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1965. Wybrane problemy*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2011, s. 1–563 oraz I. Bieniecki, *Wojska Ochrony Pogranicza w systemie ochrony i obrony granicy morskiej Polski w latach 1965–1991*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2015, s. 1–480.

jednostek pływających tej formacji, które wykorzystywano w ochronie granicy morskiej. Używany poniżej termin *jednostki pływające WOP* odnosi się wyłącznie do tych środków pływających (okrętów, kutrów, motorówek), które znajdowały się w służbowej podległości trzech nadmorskich Brygad WOP (BWOP). Wynikało to z faktu, że w omawianym okresie (do roku 1991) ochroną granicy i polskiego Wybrzeża zajmowali się żołnierze tych jednostek wojskowych, tj.: Pomorskiej BWOP (Szczecin), Bałtyckiej BWOP (Koszalin) i Kaszubskiej BWOP (Gdańsk)². W niniejszym opracowaniu nie scharakteryzowano wykorzystania jednostek pływających 6. Brygady Okrętów Pogranicza (6. BOP), późniejszej Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza (MBOP), która to jednostka w połowie lat 60. przejęła większość jednostek pływających z nadmorskich BWOP. Przy ich wykorzystaniu, od lat 70. XX w. do roku 1991, realizowała ona zadania w ochronie granicy morskiej, funkcjonując w strukturze Marynarki Wojennej (MW)³.

W skład systemu ochrony granicy morskiej wypracowanego przez WOP po 1945 r. wchodziło kilka podsystemów. W jego strukturze występowały w poszczególnych okresach i z różnym natężeniem, w zależności od odcinka granicy:

- liniowa służba graniczna żołnierzy pododdziałów lądowych WOP (w tym również strażnic nadmorskich);
- służba operacyjno-rozpoznawcza (zwiadu) tej formacji;
- urządzenia techniczne wykorzystywane na lądzie;
- lotnictwo rozpoznawcze (Samodzielna Eskadra Lotnictwa Rozpoznawczego WOP);
- system obserwacji i radiolokacyjnego (r./lok.) dozoru WOP (na Wybrzeżu);
- jednostki pływające (WOP i Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza) przeznaczone do działań na polskich obszarach morskich.

Jednostki pływające WOP realizowały swoje zadania służbowe głównie na polskim morzu terytorialnym. Do końca 1977 r. był to obszar wód o szerokości 3 Mm (5,5 km), przyległy do brzegu morskiego, stanowiącego linię zetknięcia się wód morza z lądem w czasie najniższego stanu wody, lub do linii zmykającej polskie morskie wody wewnętrzne⁴.

Natomiast zgodnie z Ustawą o morzu terytorialnym PRL z 17 grudnia 1977 r. był to obszar wód o szerokości 12 Mm (22,2 km), przyległy do brzegu morskiego

² Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1991. Krótki informator historyczny*, Wydawnictwo CSSG, Kętrzyn 1988, s. 1–209.

³ I. Bieniecki, *Morska Brygada Okrętów Pogranicza w latach 1966–1991*, [w:] *Szkice z najnowszych dziejów*, Cz. Ciesielski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s. 69–78; zobacz też I. Bieniecki, *Jednostki pływające Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza i ich wykorzystanie w ochronie granicy morskiej w latach 1966–1991*, [w:] *Militarne i gospodarcze aspekty polityki morskiej Polski XX wieku* (materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez AMW w Gdyni 11–12.05.2000 r.), J. Przybylski, B. Zalewski (red.), Gdynia 2001, s. 177–188 oraz I. Bieniecki, *Morska Brygada Okrętów Pogranicza (1966–1991)*, „Przegląd Morski” 2002, nr 7–8, s. 39–52.

⁴ Biblioteka Morskiego Oddziału Straży Granicznej (dalej MOSG) w Gdańsku, *Regulamin służby granicznej*, cz. 1: *Zasady ogólne*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1968, s. 5.

lub linii podstawowej, zamykającej polskie morskie wody wewnętrzne w Zatoce Gdańskiej. Brzeg morski stanowiła linia zetknięcia się morza z lądem przy średnim wieloletnim stanie wody.

Powstanie i rozwój jednostek pływających WOP do połowy lat 60. XX w.

Z chwilą powstania 13 września 1945 r. WOP wystąpił problem skutecznej ochrony granicy morskiej oraz organizacji jednostek morskich. Początkowo jednostki tej formacji podlegające Departamentowi WOP nie ochraniały portów i wód terytorialnych, a zadania te realizowała Morska Milicja Obywatelska. Przedsięwzięcia z tym związane wykonywała ona w ograniczonym zakresie z powodu braku odpowiedniego sprzętu i wyszkolenia personelu⁵.

Dopiero rozkazem organizacyjnym (nr 9153) z 21 listopada 1946 r. naczelny Dowódca WP zatwierdził dwa etaty jednostek nadmorskich WOP, w którym przewidywano dwie Flotylle Ścigaczy:

- etat nr 7/8 Koszalińskiego Oddziału WOP z Flotyllą Ścigaczy, w składzie której miały funkcjonować 4 ścigacze i 2 motorówki z personelem liczącym 80 osób;
- etat 7/8 Gdańskiego Oddziału WOP z Flotyllą Ścigaczy, składającą się z 3 ścigaczy i 62 osób personelu⁶.

Tak więc pierwsze próby utworzenia Służby Morskiej WOP podjęto już w końcu 1946 r. W dowództwach Oddziałów WOP w Koszalinie i Gdańsku przewidziano etaty zastępcy ds. morskich, a w sztabach tych jednostek referaty morskie w sekcjach operacyjnych.

Zastępcą dowódcy Oddziału Gdańskiego WOP został przedwojenny oficer MW – kmdr por. Roman Somnicki, który doprowadził do powstania flotylli jednostek pływających w tej jednostce⁷.

Początkowo dla każdej strażnicy nadmorskiej WOP przewidywano po 2 motorówki, a łączny stan Flotylli miał wynosić 7 uzbrojonych ścigaczy oraz 72 motorówki. Jednak wkrótce rozkazem NDWP nr 77/Org. z 3 marca 1947 r. organizacja pododdziałów morskich została zmieniona.

Faktycznie w skład Flotylli Gdańskiego Oddziału WOP wchodziło początkowo kilka motorówek i kuter motorowy „HEL”. W lutym 1948 r. w strukturze tej jednostki funkcjonowało już 13 jednostek pływających, w tym ścigacz „HEL”, 9 motorówek ciężkich i 3 lekkie.

⁵ H. Kula, *Granica morska PRL 1945–1950*, Wydawnictwo MON, s. 1–344.

⁶ Archiwum Straży Granicznej (dalej ASG) w Szczecinie, Akta Szkoły Specjalistów Morskich WOP, sygn. 1674, t. 34, *Zarys historii jednostek morskich Wojsk Ochrony Pogranicza. Lata 1946–1966*, Gdańsk, lipiec 1966, opracowany przez kmdr. ppor. mgr. H. Adamczyka, s. 3.

⁷ I. Bieniecki, *Kmdr por. Roman Somnicki (1896–1976) – organizator morskiej służby WOP*, „Przeгляд Morski” 1989, nr 2, s. 57–62.

Dopiero na przełomie roku 1948/1949 przy Brygadzie WOP (BWOP) w Gdańsku utworzono Sekcję Morską i zorganizowano dwa nieetatowe dywizjony: Dywizjon w Gdańsku, którego dowódcą został por. mar. Kazimierz Nowicki oraz Dywizjon w Gdyni z dowódcą por. mar. Stefanem Solskim⁸.

W tym czasie zorganizowano też pododdział techniczno-gospodarczy pod nazwą Wydział Remontów, Zaopatrzenia i Nadzoru Technicznego jednostek pływających WOP, który funkcjonował w koszarach w Gdańsku Nowym Porcie, przy ulicy Oliwskiej 35. Szefem tego wydziału został kmdr por. inż. R. Somnicki, natomiast jego zastępcą ds. technicznych por. mar. Zbigniew Konopka.

W celu odpowiedniego przygotowania kadry dla jednostek morskich WOP od 22 marca do 20 listopada 1949 r. na Kursie Przeszkolenia Morskiego przy Oficerskiej Szkole MW w Gdyni przeszkolono grupę oficerów WOP. Wśród nich byli: por. mar. Kazimierz Nowicki, por. mar. Piotr Wyrwicz, por. mar. Kazimierz Pietruszka, ppor. mar. Adam Rewiński, ppor. mar. Antoni Marzenda, ppor. mar. Stefan Dolski i ppor. mar. Staszak⁹.

W roku 1951 utworzono Bazę Remontów i Technicznego Zaopatrzenia Okrętów i Kutrów WOP¹⁰. Na dowódcę bazy wyznaczono kmdr. por. inż. R. Somnickiego, a jego zastępcą został por. mar. Zb. Konopka.

W tym samym roku (1951) utworzono trzy Dywizjony Okrętów Pogranicza (DOP):

- Dywizjon OP 16. BWOP w Gdańsku, stacjonujący w Gdańsku Westerplatte, w którym obowiązki dowódcy pełnił por. mar. Adam Rewiński;
- Dywizjon OP 15. BWOP w Koszalinie, stacjonujący początkowo w Darłowie, a następnie (od roku 1959) w Kołobrzegu¹¹, w którym obowiązki dowódcy pełnił szef sztabu por. mar. Stanisław Zajkowski;
- Dywizjon OP 12. BWOP w Szczecinie, stacjonujący w Świnoujściu, gdzie obowiązki dowódcy pełnił szef sztabu por. mar. Stefan Dolski.

W związku z powyższym 23 jednostki pływające z 16. Brygady WOP (BWOP w Gdańsku) przekazano do sąsiednich brygad tej formacji – z tej liczby 16 otrzymało przydział do Świnoujścia (zachodnie Wybrzeże), a 7 do Darłowa (środkowe Wybrzeże). W Gdańsku pozostało 14 jednostek pływających i 4 łodzie motorowe.

W lutym 1952 r. na stanowiska dowódców tych dywizjonów wyznaczono oficerów radzieckich: kmdr. por. A. Szigarowa (Gdańsk), kmdr. ppor. Włodzimierza Łazariewa (Darłowo) i kmdr. por. Piotra Aleksandrowa (Świnoujście).

⁸ Archiwum Straży Granicznej (dalej ASG) w Szczecinie, Akta Szkoły Specjalistów Morskich WOP, sygn. 1674, t. 34, *Zarys historii...*, s. 3.

⁹ *Ibidem*, s. 4.

¹⁰ G. Goryński, *Powstanie, zadania i działalność Bazy Remontów i Technicznego Zaopatrzenia Okrętów i Kutrów WOP w Gdańsku-Westerplatte*, Biuletyn COS SG w Koszalinie, Koszalin 2002, nr 2, s. 148–155.

¹¹ Zobacz L. Siwek, *Droga do dowódcy Morskiej Brygady Okrętów pogranicza im. kmdr. por. Franciszka Dąbrowskiego*, Gdańsk 2018, s. 15 (w zbiorach Biblioteki Głównej AMW w Gdyni, sygn. 85067/S oraz odpis w zbiorach autora).

Po roku z DOP 12. Brygady WOP wyodrębniono Grupę Kutrów na Odrze, do której zadań należała ochrona dolnej Odry i Zalewu Szczecińskiego wraz z linią graniczną pomiędzy NRD a PRL (Wydarzyno–Nowe Warpno).

W roku 1953 Grupa Kutrów otrzymała oficjalną nazwę Dywizjon Rzeczny 12. BWOP w Szczecinie. Funkcjonował on do roku 1960¹².

Natomiast utworzone DOP w Gdańsku, Darłowie (później Kołobrzegu) i Świnoujściu funkcjonowały w strukturach organizacyjnych nadmorskich BWOP do połowy lat 60. XX w.¹³

W roku 1958 zlikwidowano Bazę Remontów i Technicznego Zaopatrzenia Okrętów i Kutrów WOP i 1 stycznia 1959 r. w jej miejsce powołano Przedsiębiorstwo Remontów Okrętów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych-Westerplatte, którego dyrektorem został początkowo kpt. mar. mgr inż. Stanisław Mańkowski, a następnie od 1 czerwca 1960 r. kmr Feliks Krawczyk¹⁴.

Jednak w końcu lat 50. do bezpośredniego pełnienia służby wykorzystywano tylko niewielką część jednostek pływających pod zieloną banderą. Na przykład w Dywizjonie Rzeczny Szczecin Pomorskiej BWOP znajdowało się w tym czasie ogółem 15 jednostek pływających (100%), z których zaledwie 20% angażowano do służby granicznej (3 kutry). Aż 80% (12 kutrów) w tej jednostce realizowało zadania inne niż bezpośrednia służba w ochronie granicy (np. wyszkolenie, przeglądy czy remonty)¹⁵.

W roku 1960 Oddział Morski WOP został przemianowany na Szefostwo Służby Morskiej WOP, a jej szefem i jednocześnie zastępcą dowódcy WOP ds. morskich został kmr por. Henryk Romanek – późniejszy pierwszy dowódca 6. Brygady Okrętów Pogranicza (6. BOP), a następnie Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza (MBOP)¹⁶.

¹² *Ibidem*, s. 6. W swoim rozkazie pf. 62/OP z 5 maja 1960 r. w sprawie rozformowania Rzecznego Dywizjonu Okrętów Pogranicza 12. Pomorskiej BWOP ówczesny dowódca WOP płk Eugeniusz Dostojewski rozkazał: „W związku z koniecznością reorganizacji systemu służby ochrony granicy w rejonie Zalewu Szczecińskiego oraz jak najbardziej celowego i oszczędnego wykorzystania jednostek pływających 12. PBWOP (...) dowódcy 12. PBWOP w terminie do 30 sierpnia 1960 r. rozformować całkowicie rzeczny dywizjon OP w Szczecinie, a podległe mu jednostki przekazać (...)”. Na jego podstawie przekazano 6 jednostek pływających do dywizjonu 16. Kaszubskiej BWOP, 11 jednostek pływających do dywizjonu OP w Świnoujściu oraz warsztat pływający i 18 łodzi motorowych. Zobacz ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 1606, t. 41, Rozkaz dowódcy WOP pf. 62/OP z 5.05.1960 r. w sprawie rozformowania Rzecznego Dywizjonu Okrętów Pogranicza 12. Pomorskiej BWOP, s. 1–2. Natomiast T. Górski w swoim artykule podaje, że w roku 1959 odstępiono od konwojowania statków zachodnich na Zalewie Szczecińskim i intensywnej kontroli rybaków zalewowych. Jednocześnie uznano, iż dotychczasowe metody pełnienia służby stały się zbędne. Ww. błędnie podaje, że w związku z tym już 7.03.1959 r. – a więc przed ukazaniem się ww. rozkazu – rozpoczęto rozformowywać Dywizjon Rzeczny WOP, a z początkiem roku 1961 Dywizjon Rzeczny WOP przestał istnieć. Zobacz T. Górski, *Dywizjon Rzeczny Szczecin*, „Morza. Statki i Okręty” 2007, nr 5, s. 26–33.

¹³ I. Bieniecki, *Wojska Ochrony Pogranicza w systemie...*, s. 1–480.

¹⁴ Archiwum Straży Granicznej (dalej ASG) w Szczecinie, Akta Szkoły Specjalistów Morskich WOP, sygn. nr 1674, t. 34, *Zarys...*, s. 7.

¹⁵ ASG w Szczecinie, Akta PBWOP, sygn. nr 112/0, t. 2, *Książka rozkazów dziennych Dywizjonu Szczecin PBWOP*, Rozkaz dzienny nr 258/50 dowódcy Dywizjonu Szczecin PBWOP kpt. mar. B. Cudnego z 11.11.1959 r., s. 2.

¹⁶ I. Bieniecki, *Noty biograficzne-Komandor Henryk Romanek*, „Przegląd Morski” 2002, nr 7–8, s. 136–137. W roku 1965 Szefostwo Służby Morskiej WOP liczyło ponad 100 osób, w tym

Na początku lat 60. strażnice nadmorskie WOP dysponowały ograniczoną liczbą jednostek pływających, wykorzystywanych do realizacji zadań w służbie granicznej na morzu. Dlatego też w sytuacjach wyjątkowych do likwidacji nielegalnych przekroczeń granicy (npg) z PRL korzystano z łodzi rybackich znajdujących się w posiadaniu okolicznych rybaków na Wybrzeżu. Na te cele w budżetach nadmorskich BWOP rezerwowano odpowiednie środki finansowe, z których refundowano rybakom wydatki poniesione na paliwo, zużyte w czasie prowadzenia działań granicznych.

Tak na przykład w I półroczu 1961 r. personel strażnic WOP z 12. Pomorskiej i 16. Kaszubskiej BWOP z usług załóg łodzi rybackich w ogóle nie korzystał, natomiast w 15. Bałtyckiej BWOP korzystano z tych łodzi dwukrotnie, w celu sprawdzenia skuteczności pracy urządzeń radiolokacyjnych. Łączny koszt wykorzystania łodzi rybackich do tego celu wyceniono na 75 zł.

Ponadto w 16. Kaszubskiej BWOP korzystano w tym czasie z usług motorówki Zarządu Portu (ZP) Gdańsk, w celu transportowania ugrupowań (elementów) służby granicznej w porcie. Wartość tej usługi wyceniono na 1 115 zł, jednak kwota ta została pokryta z funduszu ZP Gdańsk w ramach wzajemnej współpracy z WOP i nie obciążała budżetu jednostki¹⁷.

W szerszym zakresie wykorzystywano łodzie rybackie do celów związanych z ochroną granicy morskiej w kolejnych miesiącach tego roku. Tylko na środkowym Wybrzeżu (odcinek Bałtyckiej BWOP) w całym roku 1961 z usług rybaków w tym zakresie korzystano 9 razy (strażnica WOP Ustronie Morskie – 7 i Mielno – 2). Łącznie łodzie rybackie pływały w tym czasie w służbie granicznej przez 29 godzin (kontrola wykrywalności stacji r./lok. WOP), a wartość tych usług wyceniono na 750 zł¹⁸.

Ponadto nadmorskie BWOP przejmowały również zatrzymane na nielegalnej działalności motorówki pływające pod banderami innych państw, które następnie wykorzystywano do pełnienia służby granicznej. Przykładem mogą być motorówki „HAILI” oraz „BRIS”, które na mocy uchwały Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsk – 13 czerwca 1961 r. przekazano nieodpłatnie w użytkowanie tamtejszej jednostce WOP. Obie motorówki pływały wcześniej pod banderą fińską i zostały zatrzymane przez żołnierzy WOP na uprawianiu nielegalnego przemytu spirytusu¹⁹.

Braki występujące w sprzeczce pływającym WOP na środkowym Wybrzeżu potwierdza też treść notatki służbowej szefa Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP – płk. dypl. Feliksa Stramika (późniejszego dowódcy WOP) z połowy 1962 r., w której stwierdzono, że w tym czasie tylko na wyposażeniu niektórych strażnic tej

36 oficerów, 14 podoficerów zawodowych i nadterminowych oraz 30 marynarzy i kilku pracowników cywilnych. Zobacz ASG w Szczecinie, Akta Szkoły Specjalistów Morskich WOP, sygn. 1674, t. 34, *Zarys...*, s. 8.

¹⁷ Archiwum Straży Granicznej (dalej ASG) w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 1607, t. 4, Notatka służbowa z wykorzystania łodzi rybackich do ochrony granicy w okresie I półroczu 1961 r. pomocnika szefa Wydziału I Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP mjr. Z. Kotuły z 17.07.1961 r., s. 1.

¹⁸ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 1608, t. 8. Pismo szefa Sztabu Bałtyckiej BWOP płk. L. Wasilewicz do szefa Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP nr pf 505 z 14.03.1962 r., s. 1.

¹⁹ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 1607, t. 4, Uchwała Prezydium MRN w Gdańsku z 13.06.1961 r. w sprawie przekazania jednostce WOP łodzi motorowej „Haili” oraz „Bris”, s. 1–2.

formacji znajdowały się łodzie motorowe t. M-14. Jednak nie odpowiadały one potrzebom służby granicznej, ponieważ nie były przystosowane do służby w warunkach morskich – wymagały posiadania zakrytej przystani, nie mogły wychodzić w morze przy stanie powyżej 1°B oraz były kosztowne w eksploatacji²⁰.

W tym czasie łodzie motorowe znajdujące się na wyposażeniu strażnic WOP wykorzystywano do wykonywania zadań o charakterze doraźnym, takich jak:

- sprawdzanie i identyfikacja celów pływających widocznych na ekranach stacji r./lok. na obszarze wód terytorialnych;
- kontrola ruchu sportowo-żeglarskiego uprawianego na wodach terytorialnych w pobliżu miejscowości wczasowych na Wybrzeżu;
- kontrola rybołówstwa, zwłaszcza łodziowego, uprawianego w rejonach przybrzeżnych oraz zatrzymywania obcych łodzi za nielegalny połów ryb na polskich wodach terytorialnych;
- kontrola pełnienia służby przez żołnierzy na wieżach obserwacyjnych i pracy stacji r./lok.

Oceniano, że wyposażenie strażnic nadmorskich WOP w nowe łodzie motorowe pozwoli na szybsze ich reagowanie na zachodzące w służbie wydarzenia oraz nie będzie wymagało częstego angażowania okrętów pogranicza do wyjaśniania sytuacji na morzu w granicach wód terytorialnych²¹.

Chociaż w pierwszej połowie lat 60. wszystkie trzy dywizjony okrętów pogranicza (DOP-w Świnoujściu, Kołobrzegu i Gdańsku) funkcjonujące w strukturach nadmorskich BWOP (w Szczecinie, Koszalinie i Gdańsku) dysponowały łącznie 96 jednostkami pływającymi różnych typów (100%), to jednak ich parametry taktyczno-techniczne były znacznie zróżnicowane. Największą liczbą jednostek dysponował DOP w Świnoujściu – 40 (41,7%) jednostek, DOP w Gdańsku posiadał 39 (40,6%) jednostek, a DOP w Kołobrzegu – 17 (17,7%)²².

Problem braku odpowiednich jednostek pływających w formacji WOP występował również w kolejnych latach, co potwierdza fakt, że do działań związanych z ochroną granicy morskiej nadal sporadycznie pozyskiwano jednostki pływające innych państw, zatrzymane przez stronę polską. Dotyczyło to m.in. zatrzymanego statku rybackiego SK-50 „SCHWANN II” bandery RFN. Statek ten był typową jednostką rybacką, która przy silniku o mocy 200 KM osiągała prędkość 14 w (25,9 km/godz.).

²⁰ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 1608, t. 8, Notatka służbowa szefa Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP płk. dypl. F. Stramika z 9.07.1962 r., s. 1.

²¹ Za najbardziej odpowiedni typ łodzi uznano w tym czasie szalupę ratowniczą t. BK-1 z silnikiem zaburtowym, która gwarantowała bezpieczeństwo załodze, zapewniała możliwość wychodzenia w morze przy stanie do 3°B oraz nie potrzebowała przystani do bazowania, ponieważ mogła być wyciągana na brzeg, podobnie jak łodzie rybackie. Również w tym przypadku zużycie paliwa było 10 razy mniejsze niż na łodziach t. M-14, co poważnie obniżało koszty eksploatacji. *Ibidem*, s. 1–2.

²² G. Goryński, *Sily morskie Wojsk Ochrony Pogranicza. Powstanie, organizacja, działalność*, „Przegląd Morski” 1977, nr 10, s. 56–67 (cz. 1) oraz nr 11, s. 27–45 (cz. 2); zobacz też I. Bieniecki, *Służby morskie polskich formacji granicznych i ich rola w ochronie granicy w latach 1918–1994*, „Przegląd Morski” 1994, nr 11, s. 3–11.

W połowie 1964 r. MSW poczyniło kroki zmierzające do nabycia tego kutra dla potrzeb organów WOP. Zamierzano go wykorzystywać do wykonywania czynności związanych z ochroną i bezpieczeństwem polskich granic. W ocenie MSW przejęcie kutra przez WOP było wskazane ze względu na zapewnienie tej jednostce bezpieczeństwa podczas pływania i uniknięcia ewentualnych aktów prowokacji ze strony jednostek pływających RFN.

O przejęcie powyższej jednostki starało się także ówczesne Ministerstwo Żeglugi, które uważało, że kuter ten ze względu na posiadaną charakterystykę nadawał się do celów kontrolnych rybołówstwa morskiego i zamierzało go przekazać do dyspozycji koszalińskiego Urzędu Morskiego (UM)²³.

Według stanu z początku 1965 r. cała Służba Morska WOP posiadała ogółem 85 jednostek pływających różnych typów. Wśród nich było:

- 35% łodzi motorowych t. M-14;
- 24,7% kutrów t. 361;
- 15,3% okrętów t. OP.

Z ogólnej liczby 85 (100%) jednostek najwięcej było zgrupowanych w:

- Kaszubskim DOP w Gdańsku – 43,6%;
- Pomorskim DOP w Świnoujściu – 37,6%;
- Bałtyckim DOP w Kołobrzegu – 18,8%²⁴.

Z powyższego zestawienia wynika, iż najwięcej jednostek pływających wykorzystywano w ochronie granicy na skrajnych odcinkach polskiego Wybrzeża – na wschodnim odcinku (Kaszubskiej BWOP) – 43,6% oraz na zachodnim odcinku (Pomorskiej BWOP) – 37,6%. Najmniej środków pływających strzegło środkowego odcinka południowego Bałtyku (Bałtycka BWOP) – 18,8%.

Zmiany organizacyjne w podsystemie ochrony granicy morskiej PRL w połowie lat 60. XX w.

Rok 1965 zapoczątkował nowy etap w rozwoju struktur organizacyjnych i działalności WOP, w tym również na granicy morskiej. Na podstawie decyzji Komitetu Obrony Kraju (KOK) z 6 marca 1965 r. od 1 lipca 1965 r. formację tę pod względem dowodzenia podporządkowano Ministerstwu Obrony Narodowej (MON). Natomiast jej podporządkowanie pod względem gospodarczym nastąpiło od 1 stycznia 1966 r. Zarządzenie prezesa Rady Ministrów nr 41 z 24 czerwca 1965 r., które stanowiło podstawę przejścia WOP do nowego resortu, uzasadniało tę decyzję koniecznością ujednoczenia struktury organizacyjnej i systemu dowodzenia Sił Zbrojnych PRL. Razem z WOP podporządkowano MON Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego

²³ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 1613, t. 7, Pismo dyrektora Dep. Prawno-Administracyjnego Ministerstwa Żeglugi do dyrektora gabinetu MSW płk. J. Pawłaka z 5.10.1964 r., s. 1.

²⁴ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 1613, t. 7, Notatka służbowa dotycząca niektórych zagadnień związanych ze służbą morską WOP w 1964 r., s. 7.

(KBW). Natomiast w resorcie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) nadal pozostawiono przejścia graniczne²⁵. Stworzono nowy system dowodzenia jednostkami WOP poprzez Sztab Generalny WP, Inspektorat Obrony Terytorialnej i Szefostwo WOP (wcześniej Dowództwo WOP). Jednocześnie całość zaopatrzenia jednostek WOP przejęły Okręgi Wojskowe (OW)²⁶.

W tym czasie, w sezonie letnim, w skali każdego miesiąca do zadań granicznych na całym Wybrzeżu wykorzystywano nawet kilkadziesiąt jednostek pływających z nadmorskich BWOP w ciągu doby. Na przykład w lipcu 1965 r. tylko z jednego DOP w Gdańsku na odcinku ochranianym przez Kaszubską BWOP pełniło służbę przy realizacji różnych zadań 11 jednostek pływających²⁷.

Zgodnie z rozkazem MON – Marszałka Polski Mariana Spychalskiego (nr 0114/Org. z 23 listopada 1965 r.) w związku z podporządkowaniem temu resortowi Wojsk Wewnętrznych (WW) szef Szt. Gen. otrzymał polecenie wydania do 15 grudnia 1965 r. zarządzenia organizacyjnego w sprawie sformowania Brygady Okrętów Pogranicza (BOP) na bazie istniejących jednostek morskich WOP. Natomiast dowódca MW od 1 stycznia 1966 r. miał przejąć sformowaną BOP na zaopatrzenie oraz sprawować nadzór nad eksploatacją i remontem sprzętu, a także szkoleniem specjalistycznym w tej jednostce²⁸.

Wykonując powyższy rozkaz w sprawie reorganizacji jednostek morskich WOP i wydane na jego podstawie zarządzenia szefa Szt. Gen. nr 0135/Org. (z 22 grudnia 1965 r.) oraz Głównego Inspektora Obrony Terytorialnej (GIOT – nr 028/Org. z 25 lutego 1966 r.), sformowano 1 kwietnia 1966 r. 6. BOP z miejscem postoju w Gdańsku-Nowym Porcie (obecnie ul. Oliwska 35). Sztab tej jednostki utworzono na bazie byłego Szefostwa Służby Morskiej WOP. Jednocześnie ze składu nadmorskich BWOP,

²⁵ Przejście graniczne to miejsce wyznaczone do przekraczania granicy państwowej, np. drogowe, kolejowe, lotnicze, morskie i rzeczne. Zobacz hasło „przejście graniczne”, *Leksykon wiedzy wojskowej*, oprac. zbiorowe pod kier. M. Laprusa, Wydawnictwo MON, Warszawa 1979, s. 340.

²⁶ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1983 (Studia z dziejów resortu spraw wewnętrznych)*, z. 5, Wydawnictwo ASW, Warszawa 1984, s. 69–70. W związku z organizacyjnym włączeniem WWewn. do składu jednolitego systemu OTK oraz zgodnie z rozkazami i zarządzeniami MON i szefa Szt. Gen. nr 054/Org. z 26 czerwca, 057/Org. z 28 czerwca, 053/Org., 052/Org. i 060/Org. z 14 lipca 1965 r.:

- 26 czerwca 1965 r. wprowadzono stanowisko GIOT i podporządkowano je bezpośrednio MON;
- 1 lipca 1965 r. wprowadzono stanowisko szefa IOT jednocześnie zastępcy GIOT, tworząc przy tym Inspektorat OT;
- od 1 lipca 1965 r. dowódcy KBW i WOP podlegali MON przez GIOT z zachowaniem dotychczasowego systemu dowodzenia w WW do czasu określenia kompetencji Inspektoratu OT.

Jednocześnie komisja Szt. Gen. WP pod przewodnictwem zastępcy szefa Szt. Gen. ds. org./mob. gen. dyw. A. Czaplewskiego miała do 1 listopada 1965 r. opracować projekt struktury organizacyjnej jednostek WW i ich ustawienia w składzie jednolitego systemu OTK, będącego trzonem sił lądowych tego systemu. AWL w Toruniu, Akta DPOW, sygn. nr 115/68, t. 17, Zarządzenie szefa Sztabu POW nr 031/Org. z 21.07.1965 r., s. 1.

²⁷ ASG w Szczecinie, Akta KBWOP, sygn. nr 1627, t. 140, Plan służby okrętów Dywizjonu Gdańsk KBWOP na miesiąc lipiec 1965 r., s. 1–2.

²⁸ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 2369, t. 4, Rozkaz MON nr 0114/Org. z 23.11.1965 r. (odpis), s. 1.

tj. 12., 15. i 16. BWOP, wydzielono DOP, które wraz ze Szkołą Specjalistów Morskich WOP (SSM WOP będącą dotychczas samodzielną jednostką) podporządkowano 6. BOP. W skład 6. BOP weszły trzy DOP, które stacjonowały: 30. DOP w Świnoujściu, 32. DOP w Kołobrzegu i 31. DOP w Gdańsku-Westerplatte²⁹.

Od 1 października 1971 r. decyzją Prezydium Rządu PRL (z 30 lipca 1971 r.) – WOP podporządkowano ponownie MSW pod względem dowodzenia od 1 października 1971 r., natomiast pod względem gospodarczym od 1 stycznia 1972 r. W związku z tym dotychczasowe Szefostwo WOP przeformowano na Dowództwo WOP (DWOP)³⁰.

W skład formacji weszła ponownie służba kontroli ruchu granicznego (KRG), która do tej pory funkcjonowała w ramach MSW. Zmiany te objęły również nadmorskie BWOP. Jednocześnie z formacji MSW wyłączono Morską Brygadę Okrętów Pogranicza (MBOP), która pozostała w MW.

W latach 70. istotnym elementem systemu ochrony granicy pozostawała służba kutrów rozpoznawczych, która była najbardziej powiązana z brzegową służbą obserwacji i r./lok. dozoru strażnic nadmorskich. Realizowały ją głównie załogi znajdujących się na wyposażeniu strażnic nadmorskich kutrów rozpoznawczych (KR) o napędzie strugowodnym t. „JESION”. Wprowadzono je do eksploatacji w ochronie granicy w latach 1973–1975. Ogółem na stanie nadmorskich strażnic WOP znajdowało się w tym czasie 30 kutrów tego typu.

Zgodnie z *Regulaminem Służby Granicznej, cz. 2: Ochrona granicy morskiej*, który zatwierdzono i wprowadzono do użytku 9 września 1970 r., przybrzeżne kutry rozpoznawcze WOP były przeznaczone w szczególności do:

- wykonywania zadań interwencyjnych na morzu terytorialnym;
- rozpoznawania i identyfikowania nierozpoznanych jednostek pływających (celów) na morzu terytorialnym;
- kontroli czujności pełnienia służby przez elementy na POWT;
- przewozu elementów do miejsc pełnienia służby³¹.

Na przykład w połowie 1971 r. na środkowym Wybrzeżu ochranianym przez Bałtycką BWOP funkcjonowały dwie przystanie na plażach dla przybrzeżnych KR. Znajdowały się one w m. Ustronie Morskie i Mielno. Bazy te pozwalały na właściwe rozmieszczenie KR i rozwiązywały problem ich wykorzystania na środkowym odcinku brygady. Zastosowanie urządzeń służących do wodowania pozwalało na wykorzystanie tych jednostek do działań granicznych z otwartych plaż w ciągu 10–15 min od chwili zarządzenia alarmu³².

²⁹ Archiwum Instytucji (Centralnych) MON (dalej AIMON) w Modlinie, Akta GIOT, sygn. 21/91, t. 142, Notatka służbowa szefa ZPWW płk. mgr. J. Puławskiego dotycząca 6. Brygady Okrętów Pogranicza z 10.05.1966 r., s. 1.

³⁰ ASG w Szczecinie, Akta Szefostwa WOP, sygn. 1841, t. 4, Rozkaz dowódcy WOP gen. bryg. Cz. Stopińskiego nr 01 z 11.10.1971 r. w sprawie sformowania DWOP, s. 1.

³¹ Biblioteka Morskiego Oddziału Straży Granicznej (dalej MOSG) w Gdańsku, *Regulamin służby granicznej, cz. 2: Ochrona granicy morskiej*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1971, s. 77–78.

³² ASG Szczecinie, Akta Szefostwa WOP, sygn. 2371, t. 3, Pismo dowódcy BBWOP płk. dypl. K. Weronia do szefa WOP z 11.08.1971 r., s. 1.

W tym czasie oceniano, że kutry o napędzie strugowodnym posiadały dobre właściwości morskie, pełną niezatapialność, dzielność pływania na fali do 4^oB, uzyskiwały maksymalną prędkość do 25 w (46,3 km/godz.), miały małe zanurzenie (0,30 m), co umożliwiało pływanie po płytkich wodach i dobijanie w każdym miejscu do plaż nadmorskich.

W połowie 1972 r. na odcinku środkowego Wybrzeża (Bałtycka BWOP) do zabezpieczenia granicy wykorzystywano ogółem 15 jednostek pływających, które znajdowały się w dyspozycji strażnic nadmorskich. Wśród nich było 13 KR t. „JESION” i 2 kutry rozpoznawcze t. KR-70. Rozmieszczenie ich w poszczególnych pododdziałach przedstawiało się następująco:

- strażnica WOP Łeba – etat 2, stan faktyczny 2;
- strażnica WOP Ustka – etat 3, stan faktyczny 3;
- strażnica WOP Darłowo – etat 3, stan faktyczny 4;
- strażnica WOP Mielno – etat 3, stan faktyczny 1;
- strażnica WOP Kołobrzeg – etat 3, stan faktyczny 5.

W celu wykorzystania tych jednostek pływających w służbie granicznej Bałtycka BWOP posiadała szczegółowo opracowany i zatwierdzony roczny plan eksploatacji kutrów, zgodnie z którym na każdy kuter przydzielono 150 motogodzin (mtg – do końca lipca wykorzystano średnio po 70 mtg).

Według oceny dowództwa jednostki i kadry strażnic posiadana ilość jednostek pływających była niezbędna do właściwego zabezpieczenia ochrony granicy. Komisja DWOP oceniająca wykorzystanie tych kutrów uznała, że są one eksploatowane w sposób oszczędny i rozważny. W zakresie form pełnienia służby granicznej, pozytywnie oceniono fakt stosowania w większym stopniu dyżurów kutrów w portach, z natychmiastową gotowością do wypłynięcia. Natomiast dozory na morzu realizowano w miarę uzasadnionych potrzeb.

Pozytywnie oceniono też miejsca przeznaczone do bazowania kutrów. Przystań były dobrze zagospodarowane i zapewniały bezpieczny postój jednostek pływających. Stworzono też niezbędne warunki do zakwaterowania stanu etatowego grup kutrów, dzięki czemu kutry utrzymywano w stałej gotowości do działań w ochronie granicy. Jednak ze względu na brak stałej lokalizacji i brak typowych pomieszczeń służących do zakwaterowania załóg – bazy te traktowano jako tymczasowe. Za najlepiej urządzoną przystań uznano miejsce bazowania w Kołobrzegu³³.

Kutry te ze względu na swoje walory oraz ściśle współdziałanie ze służbą pełniąca na Posterunkach Obserwacji Wzrokowo Technicznej (POWT) były środkiem bardzo efektywnym w ochronie granicy. Na przykład w 1974 r. na 5 przypadków ucieczek przez granicę morską z Polski (9 osób), wszystkie zlikwidowano przy użyciu KR. Natomiast w 1975 r. na 3 przypadki ucieczek (4 osoby), 2 zlikwidowano przy wykorzystaniu

³³ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. 2376, t. 7, Notatka służbowa nr 1703 z 2.08.1976 r. z kontroli eksploatacji kutrów rozpoznawczych wykorzystywanych w ochronie granicy morskiej w BBWOP przeprowadzona przez kmdr. M. Andrzejuka i ppłk. J. Owczarka 29–31.07.1976 r., s. 1–3.

kutrów, a w 1 uczestniczył okręt MBOP, który przejął od rybaków zatrzymanego przez nich uciekiniera na pełnym morzu³⁴.

Skuteczność tę potwierdzają też liczne przykłady zatrzymania uciekinierów z PRL drogą morską, przy wykorzystaniu jednostek pływających tego typu, jakie miały miejsce w latach późniejszych.

Na przykład 21 lipca 1977 r. o godz. 3.03 w odległości 2,4 Mm (4,4 km) od POWT nr 21 (strażnicy WOP Mielno) załoga KR-70S zatrzymała 3 osoby (mężczyznę – ob. NRD, kobietę – ob. NRD i mężczyznę – ob. PRL), którzy na gumowym pontonie t. „PELIKAN” z doczepnym silnikiem t. „WICHER” usiłowali nielegalnie przekroczyć granicę z Polski na wyspę Bornholm (Dania) z zamiarem przedostania się do RFN. Zatrzymane osoby posiadały przy sobie: 4 kanistry paliwa, żyrokompas, 3 kamizelki ratunkowe, lornetkę, jedną parę wiosel, aparat fotograficzny, polską i obcą walutę oraz żywność³⁵.

Podobne zdarzenie miało miejsce 1 sierpnia 1978 r. o godz. 3.15, kiedy to operator POWT nr 8 (strażnica WOP Dziwnów) wykrył na ekranie stacji r./lok. mały nierozpoznany cel w odległości 10 kabli (1 852 m) od brzegu, płynący od lądu w głąb morza. Do rozpoznania tego celu wysłano dwuosobową załogę kutra KR-70S, który został naprowadzony na cel przez operatora z POWT o godz. 3.40 w odległości 22 kabli (4,07 km) od brzegu. Załoga kutra WOP stwierdziła, że celem tym był składany, drewniany kajak z silnikiem zaburtowym, w którym znajdowała się jedna osoba.

Po dopłynięciu kutra do kajaka żołnierz WOP wezwał głosem osobę znajdującą się na kajaku do zatrzymania się, jednak osobnik ten nie chciał podporządkować się jego poleceniom i groził użyciem noża (finka harcerska). O powyższym dowódca kutra zameldował dyżurnemu operacyjnemu strażnicy, który spowodował wysłanie dodatkowo w ten rejon drugiego kutra KR-70 oraz okrętu KPa-148 z MBOP. Dopiero wówczas żołnierz WOP za pomocą posiadanego bosaka dociągnął kajak do kutra i o godzinie 3.50 podjął zatrzymanego osobnika na pokład.

W czasie przechodzenia z kajaka na pokład kutra osoba zatrzymana wyrzuciła do wody posiadany nóż, a wiosłem zbiła lewą szybę kutra. W związku z powyższym żołnierz WOP obezwładnił zatrzymanego i o godz. 4.08 oba kutry WOP wraz z okrętem MBOP weszły do portu w Dziwnowie. W tym przypadku zatrzymanym okazał się ob. PRL (lat 28, zamieszkały w Krotoszynie), który przy pomocy kajaka usiłował przedostać się na duńską wyspę Bornholm³⁶.

W połowie 1984 r. w ochronie środkowego Wybrzeża (odcinek Bałtyckiej BWOP) wykorzystywano do służby granicznej łącznie 11 kutrów strugowodnych t. KR-70S, które zgrupowano w trzech bazach kutrów w: *Kołobrzegu, Darłowie i Ustce*.

Baza kutrów w Kołobrzegu. Dowódcą bazy był sierż. sztab. Piotr Stokłosa. Załogi kutrów były obsadzone zgodnie z etatem i przebywały w bazie. Pomieszczenia socjalne i podręczne magazynki utrzymywano w odpowiednim stanie (czysto i schludnie).

³⁴ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 2378, t. 7, Informacja kmdr. M. Andrzejuka na temat organizacji ochrony granicy morskiej PRL z 11.02.1977 r., s. 5–6.

³⁵ I. Bieniecki, I. Szkurlat, *Przestępczość graniczna w Polsce w drugiej połowie XX wieku w świetle biuletynów Wojsk Ochrony Pogranicza. Schyłek lat 70. i okres stanu wojennego. Źródła*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2018, s. 30.

³⁶ *Ibidem*, s. 31–32.

Średnio w lipcu i sierpniu 1984 r. w każdej dobie przypadały na 1 kuter ok. 4 godz. służby granicznej. Ze względu na dość trudne warunki hydrometeorologiczne kutry eksploatowano z małą intensywnością. Jednak działalność tych jednostek w poszczególnych przypadkach oceniono jako uzasadnioną i podyktowaną potrzebami wyjaśniania celów oraz pełnienia służby dozoru. Kutry na terenie przystani zabezpieczono przed uprowadzeniem poprzez (zamaskowane) rozłączenie w instalacji elektrycznej każdej jednostki oraz przez całodobowy posterunek graniczny³⁷.

W bazie kutrów w Kołobrzegu jednostki pływające najintensywniej wykorzystywano w czerwcu i lipcu, kiedy panowały sprzyjające warunki pogodowe, a temperatura wody wysoka. Obciążenie każdego z kutrów służbą graniczną w 3 miesiącach letnich utrzymywało się na poziomie od 32,5 do 71,9 godz.

Baza kutrów w Darłowie. Dowódcą bazy był st. sierż. Ferdynand Fiedukowicz. Baza posiadała 3 kutry strugowodne oraz 1 t. SMK wykorzystywany do celów szkoleniowych. Kutry utrzymywano we właściwym stanie technicznym, a załogi były obsadzone zgodnie z etatem. Warunki socjalno-bytowe załóg oceniono jako dobre, a personel kutrów przebywał cały czas na terenie bazy.

Przeciętnie w ciągu 3 miesięcy letnich przypadało na jedne kuter od 35,6 do 78,5 godz. służby granicznej. Wykorzystanie kutrów do służby w poszczególnych przypadkach uznano za uzasadnione i określone sytuacją operacyjną na odcinku strażnicy³⁸.

W bazie kutrów w Darłowie – podobnie jak w Kołobrzegu – jednostki pływające najintensywniej wykorzystywano w czerwcu i lipcu. Obciążenie każdego z kutrów służbą graniczną w miesiącach letnich utrzymywało się na poziomie od 35,6 godz. do 78,5 godz.

Baza kutrów w Ustce. Dowódcą bazy był st. sierż. Stanisław Rugała. Baza dysponowała trzema kutrami strugowodnymi. Również i tu kutry utrzymano w należytej sprawności technicznej i czystości, a załogi były obsadzone zgodnie z etatami. Średnio w czerwcu i lipcu w każdej dobie na kuter przypadało ok. 2,5 godz. służby granicznej. Wykorzystanie KR do służby granicznej w poszczególnych przypadkach oceniono, jako uzasadnione³⁹.

Także w bazie kutrów w Ustce – podobnie jak w Kołobrzegu i Darłowie – jednostki pływające najintensywniej eksploatowano w czerwcu i lipcu, kiedy warunki pogodowe były najbardziej sprzyjające, a temperatura wody wysoka. Obciążenie każdego z kutrów służbą graniczną w bazie w Ustce, w trzech miesiącach letnich, utrzymywało się na poziomie od 45,7 do 73,6 godz.

Podsumowując wykorzystanie kutrów na środkowym Wybrzeżu w tym czasie, należy stwierdzić, że najwięcej godzin służby granicznej na każdą jednostkę pływającą tego typu w poszczególnych bazach przypadało w miesiącach letnich, w tym w:

- Kołobrzegu – 71,7 godz. służby na kuter;
- Ustce – 60,8 godz. na kuter;
- Darłowie – 59,2 godz. na kuter.

³⁷ ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 2384, t. 9, Notatka służbowa kmdr. dypl. R. Dębowskiego z przeprowadzonej kontroli wykorzystania kutrów rozpoznawczych w służbie granicznej na morzu oraz utrzymania baz kutrów w BBWOP z 3.08.1984 r., s. 1–2.

³⁸ *Ibidem*, s. 2–3.

³⁹ *Ibidem*, s. 4.

Dopiero w 1987 r. w WOP opracowano perspektywiczny plan rozwoju flotyli jednostek pływających dla nadmorskich BWOP, który przewidywał wyposażenie strażnic nadmorskich w kutry t. „SZKWAŁ”, a jednostki pływające tego typu zamierzano wykorzystywać do ochrony granicy morskiej⁴⁰.

Podsumowanie

Analiza powyższych ustaleń pozwala zauważyć, że drugiej połowie lat 40. i dekadzie lat 50. XX w. nadmorskie BWOP (Pomorska, Bałtycka i Kaszubska BWOP), pomimo ambitnych planów rozbudowy jednostek pływających tej formacji, dysponowały ograniczoną ich ilością, a posiadane parametry kutrów i okrętów pozwalały prowadzić działania graniczne tylko w określonym zakresie.

W pierwszej połowie lat 60. XX w., z powodu braku własnych jednostek pływających, do celów służbowych związanych z realizacją zadań w ochronie granicy morskiej wykorzystywano doraźnie motorowe łodzie rybackie, które były usytuowane w sąsiedztwie strażnic nadmorskich WOP, a także pozyskane od Skarbu Państwa jednostki pływające innych państw. Korzystano też z usług jednostek pływających różnych instytucji cywilnych funkcjonujących na Wybrzeżu (Zarządów Portów).

W okresie późniejszym (1965–1991) system interwencji i dozoru na morzu realizowany w ochronie polskiej granicy morskiej spoczywał głównie na okrętach i kutrach MBOP. Jego mankamentem był brak odpowiednich środków pływających na wyposażeniu strażnic nadmorskich WOP do interwencji i wyjaśniania nierozpoznanych celów na morzu terytorialnym. Natomiast angażowanie do tych zadań jednostek pływających MBOP, rozlokowanych głównie w dużych w portach polskiego Wybrzeża (Świnoujście, Kołobrzeg, Gdańsk-Westerplatte), oceniano jako nieekonomiczne i nie w pełni skuteczne.

W związku z powyższym, w celu rozwiązania tego problemu, w latach 70. do ochrony granicy morskiej zaczęto wykorzystywać rzeczne KR. W 1970 r. przebazowano z granicy zachodniej na Wybrzeże – 16, a w latach 1971–1972 dalszych 12 jednostek rzecznych t. KR-70, które po przygotowaniu ich do eksploatacji w warunkach morskich i przeszkoleniu załóg, weszły do służby na morzu.

Ostatecznie w latach 1973–1975 do ochrony granicy morskiej, na wyposażenie nadmorskich BWOP, skierowano ogółem 30 kutrów t. „JESION”-KR-70S (w 1973 r. – 13, 1974 r. – 13, 1975 r. – 4)⁴¹.

⁴⁰ I. Bieniecki, I. Szkuřłat, *Koncepcja i wykorzystanie kutrów pościgowych typu „SZKWAŁ” przez Wojska Ochrony Pogranicza w drugiej połowie XX wieku*, „Logistyka” 2015, nr 4 (artykuł na płycie CD nr 2, cz. 2 – materiały pokonferencyjne z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Historia techniki morskiej” zorganizowanej w Gdańsku 16–18 kwietnia 2015 r. przez Akademię Marynarki Wojennej w Gdyni, Instytut Historii PAN, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku, Wydział Oceanotechniki i Okrętownictwa Politechniki Gdańskiej), s. 1569–1579.

⁴¹ *Informacja o działalności WOP w latach 1971–1975* (opracowanie Dowództwa WOP – odpis w zbiorach autorów), s. 13.

Należy pamiętać, że włączenie do służby na morzu rzecznych KR traktowano jako rozwiązanie doraźne, dlatego też nadal prowadzono prace nad skonstruowaniem i wyprodukowaniem kutra strugowodnego, przystosowanego do pływania morskich, dysponującego stosunkowo dużą prędkością i możliwością dobijania do plaży.

Dopiero w latach 80. XX w. na granicy morskiej zaczęto w BWOP wprowadzać do służby kolejne, stosunkowo nowoczesne jednostki pływające t. „SZKWAŁ”. Jednak ich wykorzystanie do działań granicznych było uwarunkowane posiadaniem baz postojowych na całym Wybrzeżu oraz odpowiedniego zaplecza kadrowo-logistycznego. Zarówno bazami postojowymi, jak i zapleczem kadrowo-logistycznym formacja ta nie dysponowała.

Do roku 1991, który był ostatnim rokiem funkcjonowania WOP, pomimo opracowania licznych planów zmierzających do zwiększenia stanu posiadania jednostek pływających pod zieloną banderą, udało się je zrealizować tylko w niewielkim zakresie⁴². Decydowały o tym głównie: niewielkie środki finansowe, skomplikowane procedury wdrażania jednostek do produkcji, a także brak własnego zaplecza technicznego i ograniczony potencjał produkcyjny krajowych stoczni okrętowych.

Bibliografia

Archiwalia.

Archiwum Straży Granicznej (dalej ASG) w Szczecinie.

Akta Szkoły Specjalistów Morskich WOP, sygn. 1674, t. 34, *Zarys historii jednostek morskich Wojsk Ochrony Pogranicza. Lata 1946–1966*, Gdańsk, lipiec 1966, opracowany przez kmdr. ppor. mgr. H. Adamczyka.

Akta DWOP, sygn. 1606, t. 41, Rozkaz dowódcy WOP pf. 62/OP z 5.05.1960 r. w sprawie rozformowania Rzecznego Dywizjonu Okrętów Pogranicza 12. Pomorskiej BWOP.

Akta PBWOP, sygn. 112/0, t. 2, Książka rozkazów dziennych Dywizjonu Szczecin PBWOP, Rozkaz dzienny nr 258/50 dowódcy Dywizjonu Szczecin PBWOP kpt. mar. B. Cudnego z 11.11.1959 r.

Akta DWOP, sygn. 1607, t. 4, Notatka służbowa z wykorzystania łodzi rybackich do ochrony granicy w okresie I półrocza 1961 r. pomocnika szefa Wydziału I Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP mjr. Z. Kotuły z 17.07. 1961 r.

Akta DWOP, sygn. 1608, t. 8. Pismo szefa Sztabu Bałtyckiej BWOP płk. L. Wasilewicz do szefa Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP nr pf 505 z 14.03.1962 r.

Akta DWOP, sygn. 1607, t. 4, Uchwała Prezydium MRN w Gdańsku z 13.06.1961 r. w sprawie przekazania jednostce WOP łodzi motorowej „Haili” oraz „Bris”.

Akta DWOP, sygn. 1608, t. 8, Notatka służbowa szefa Oddziału Operac.-Szkol. Sztabu WOP płk. dypl. F. Stramika z 9.07.1962 r.

Akta DWOP, sygn. 1613, t. 7, Pismo dyrektora Dep. Prawno-Administracyjnego Ministerstwa Żeglugi do dyrektora gabinetu MSW płk. J. Pawłaka z 5.10.1964 r.

Akta DWOP, sygn. 1613, t. 7, Notatka służbowa dotycząca niektórych zagadnień związanych ze służbą morską WOP w 1964 r.

⁴² I. Bieniecki, *Projekt przybrzeżnej jednostki pływającej „Mewa” – „Zimorodek” dla Wojsk Ochrony Pogranicza*, „Przegląd Morski” 2004, nr 10, s. 93–103.

- Akta KBWOP, sygn. 1627, t. 140, Plan służby okrętów Dywizjonu Gdańsk KBWOP na miesiąc lipiec 1965 r.
- Akta DWOP, sygn. 2369, t. 4, Rozkaz MON nr 0114/Org. z 23.11.1965 r. (odpis).
- Akta Szefostwa WOP, sygn. 1838, t. 6, Notatka służbowa w sprawie zmian organizacyjnych w WOP w latach 1965–1970 do opracowania zbiorczego materiału na zespół MON z 16.08.1969 r.
- Akta Szefostwa WOP, sygn. 1841, t. 4, Rozkaz dowódcy WOP gen. bryg. Cz. Stopińskiego nr 01 z 11.10.1971 r. w sprawie sformowania DWOP.
- Akta Szefostwa WOP, sygn. 2371, t. 3, Pismo dowódcy BBWOP płk. dypl. K. Weron do szefa WOP z 11.08.1971 r.
- Akta DWOP, sygn. nr 2376, t. 7, Notatka służbowa nr 1703 z 2.08.1976 r. z kontroli eksploatacji kutrów rozpoznawczych wykorzystywanych w ochronie granicy morskiej w BBWOP przeprowadzona przez kmdr. M. Andrzejuka i ppłk. J. Owczarka 29–31.07.1976 r.
- Akta DWOP, sygn. nr 2378, t. 7, Informacja kmdr. M. Andrzejuka na temat organizacji ochrony granicy morskiej PRL z 11.02.1977 r.
- Akta DWOP, sygn. nr 2384, t. 9, Notatka służbowa kmdr. dypl. R. Dębowskiego z przeprowadzonej kontroli wykorzystania kutrów rozpoznawczych w służbie granicznej na morzu oraz utrzymania baz kutrów w BBWOP z 3.08.1984 r.
- Archiwum Wojsk Lądowych (dalej AWL) w Toruniu.
- Akta DPOW, sygn. nr 115/68, t. 17, Zarządzenie szefa Sztabu POW nr 031/Org. z 21.07.1965 r., s. 1.
- Archiwum Instytucji (Centralnych) MON (dalej AIMON) w Modlinie.
- Akta GIOT, sygn. nr 21/91, t. 142, Notatka służbowa szefa ZPWW płk. mgr. J. Puławskiego dotycząca 6. Brygady Okrętów Pogranicza z 10.05.1966 r.
- Bieniecki I., *Kmdr por. Roman Somnicki (1896–1976) – organizator morskiej służby WOP*, „Przegląd Morski” 1989, nr 2.
- Bieniecki I., *Służby morskie polskich formacji granicznych i ich rola w ochronie granicy w latach 1918–1994*, „Przegląd Morski” 1994, nr 11.
- Bieniecki I., *Morska Brygada Okrętów Pogranicza w latach 1966–1991*, [w:] *Szkice z najnowszych dziejów*, Cz. Ciesielski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997.
- Bieniecki I., *Jednostki pływające Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza i ich wykorzystanie w ochronie granicy morskiej w latach 1966–1991*, [w:] *Militarne i gospodarcze aspekty polityki morskiej Polski XX wieku* (materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez AMW w Gdyni 11–12.05.2000 r.), J. Przybylski, B. Zalewski (red.), Gdynia 2001.
- Bieniecki I., *Morska Brygada Okrętów Pogranicza (1966–1991)*, „Przegląd Morski” 2002, nr 7–8.
- Bieniecki I., *Noty biograficzne-Komandor Henryk Romanek*, „Przegląd Morski” 2002, nr 7–8.
- Bieniecki I., *Projekt przybrzeżnej jednostki pływającej „Mewa” – „Zimorodek” dla Wojsk Ochrony Pogranicza*, „Przegląd Morski” 2004, nr 10.
- Bieniecki I., *Wojska Ochrony Pogranicza w systemie ochrony i obrony granicy morskiej Polski w latach 1965–1991*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2015.
- Bieniecki I., Szkułat I., *Koncepcja i wykorzystanie kutrów pościgowych typu „SZKWAL” przez Wojska Ochrony Pogranicza w drugiej połowie XX wieku*, „Logistyka” 2015, nr 4 (artykuł na płycie CD nr 2, cz. 2 – materiały pokonferencyjne z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Historia techniki morskiej” zorganizowanej w Gdańsku 16–18 kwietnia 2015 r. przez Akademię Marynarki Wojennej w Gdyni, Instytut Historii PAN, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku, Wydział Oceanotechniki i Okrętownictwa Politechniki Gdańskiej).

- Bieniecki I., Szkulat I., *Przestępczość graniczna w Polsce w drugiej połowie XX wieku w świetle biuletynów Wojsk Ochrony Pogranicza. Schyłek lat 70. i okres stanu wojennego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2018.
- Dominiczak H., *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1983 (Studia z dziejów resortu spraw wewnętrznych)*, z. 5, Wydawnictwo ASW, Warszawa 1984.
- Informacja o działalności WOP w latach 1971–1975* (opracowanie Dowództwa WOP – odpis w zbiorach autorów).
- Goryński G., *Siły morskie Wojsk Ochrony Pogranicza. Powstanie, organizacja, działalność*, „Przegląd Morski” 1977, nr 10 (cz. 1) oraz nr 11 (cz. 2).
- Goryński G., *Powstanie, zadania i działalność Bazy Remontów i Technicznego Zaopatrzenia Okrętów i Kutrów WOP w Gdańsku-Westerplatte*, Biuletyn COS SG w Koszalinie, Koszalin 2002, nr 2.
- Górski T., *Dywizjon Rzeczny Szczecin*, „Morza, Statki i Okręty” 2007, nr 5.
- Jackiewicz Z., *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1991. Krótki informator historyczny*, Wydawnictwo CSSG, Kętrzyn 1988.
- Kula H., *Granica morska PRL 1945–1950*, Wydawnictwo MON.
- Leksykon wiedzy wojskowej*, oprac. zbiorowe pod kier. M. Laprusa, Wydawnictwo MON, Warszawa 1979.
- Locja Bałtyku. Część południowa. Wybrzeże polskie*, Biuro Hydrograficzne Marynarki Wojennej, Gdynia 1980.
- Prochwicz J., *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1965. Wybrane problemy*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2011.
- Siwek L., *Droga do dowódcy Morskiej Brygady Okrętów Pogranicza im. kmdr. por. Franciszka Dąbrowskiego*, Gdańsk 2018 (w zbiorach Biblioteki Głównej AMW w Gdyni, sygn. nr 85067/S oraz odpis w zbiorach autora).
- Ustawa o morzu terytorialnym PRL z 17.12.1977 r.*, [w:] *Podstawowe akty prawne dotyczące ochrony granic, morza terytorialnego, strefy rybołówstwa morskiego i szelfu kontynentalnego*, oprac. DWOP, Warszawa 1978.
- Biblioteka Morskiego Oddziału Straży Granicznej (dalej MOSG) w Gdańsku.
- Regulamin służby granicznej*, cz. 1: *Zasady ogólne*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1968.
- Regulamin służby granicznej*, cz. 2: *Ochrona granicy morskiej*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1971.

Summary

The article presents the creation and organisational development of Border Protection Troops used in the protection of the Polish sea border in the years 1945–1991. Discussed, among others things, is the organisational development of the naval service and its formation, the distribution and characteristics of vessels in commission, as well as their use in the border service and plans for further expansion.